

Ю. Степанчук

ДІЯЛЬНІСТЬ ДРУГОЇ МАЛОРОСІЙСЬКОЇ КОЛЕГІЇ ТА УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ ВЗАЄМИНИ У 60 – 80-Х РР. XVIII СТ.

Зазначена у назві статті проблема є особливо актуальною з огляду на складний і неоднозначний характер українсько-російських відносин в сучасних умовах. Тому автор поставив собі за мету з'ясувати особливості та тенденції у розвитку українсько-російських взаємин крізь призму функціонування в Гетьманщині Другої Малоросійської колегії, яка служила фактичним знаряддям реалізації колоніальної політики московського самодержавства щодо України.

За роки незалежності українські історики дослідили джерельну базу та напрацювали немалу історіографію українсько-російських політичних відносин XVII – XVIII ст. Цінний внесок у вивчення цієї проблеми здійснили В. Брехуненко, А. Бульвінський, В. Горобець, О. Гуржій, Ю. Мицик, Л. Мельник, В.А. Смолій, В.С. Степанков, О. Струкевич, Т. Чухліб та ін.

Указом Катерини II від 15 листопада 1764 р. в Гетьманщині було ліквідовано інститут гетьманства і створено Другу Малоросійську колегію на чолі з генерал-губернатором Малоросії графом Петром Румянцевим, в руках якого зосередилась вся влада, і перед яким російський уряд ставив завдання якнайшвидшої і остаточної ліквідації автономії Гетьманщини та повного підпорядкування управління українськими землями загальноросійському державному органу. Колегія складалась з 4 російських представників, 4 українських старшин: прокурора, двох секретарів. Метою створення цієї колегії було прагнення Катерини II до централізації та уніфікації державного правління в Україні, ліквідації залишків державної автономії українських земель, поширення в Україні загальноімперських порядків. В адміністративному відношенні колегія підлягала канцелярії малоросійського генерал-губернатора [1, 307].

Однак російська влада після скасування гетьманства збиралася не стільки руйнувати механізми управління Гетьманщиною, скільки підпорядкувати її. Першим актом цього процесу стало поглинання Колегією Генеральної Військової канцелярії. Усе відбулося настільки непомітно для українського суспільства, що анонімний автор „Історії Русів” змушений був визнати, що рум'янцевська колегія „увійшла в правління, як роса на пасовище і як паморозь на руно” [2, 315].

Наступним кроком стало підпорядкування Генерального військового суду, який з 1767 р. було реорганізовано в департамент Малоросійської колегії. Змінювалася і система комплектування судів – замість виборів П. Румянцев став призначати нових постійних його членів. Як відомо, до складу вищого ешелону влади в Гетьманщині входили також Генеральна лічильна комісія, Канцелярія малоросійського скарбу і Канцелярія генеральної артилерії. Усі вони до осені 1767 р. перетворилися в департаменти Колегії і перебували під пильним оком прокурора.

Згідно із загальною інструкцією, П. Румянцев змушений був пильнувати, щоб не відчувалося різниці між росіянами та українцями і взагалі, вживати всіх заходів, щоб затерти між ними різницю, а також обережно, але систематично нищити українські права та вольності і підготувати населення до загальноросійського ладу. При цьому імператриця радила „не всегда силой вверенной ему власти” діяти, а „искусно изворачиваться” та „иметь и волчьи зубы, и лисий хвост” [3, 225].

Централізаторська політика царизму в другій половині XVIII ст. призвела до суттєвих змін і в адміністративно-територіальному устрої України.

У 1764 р. за розпорядженням уряду території ліквідованих Нової Сербії, Слов'яносербії і Новослобідського полку, а також 2 сотні Миргородського і 13 сотень Полтавського полків включено в Новоросійську губернію. Козаки, які жили тут, були перетворені на пікінерів, втрачаючи при цьому свої козацькі права і змушені були виконувати загальнодержавні повинності нарівні з селянами [4, 431].

Нових змін адміністративний та військовий устрій Лівобережжя знав на початку 80-х років XVIII ст. З 1775 р. в Російській імперії почав діяти новий губернський статус „Установлення про губернії”, який стандартизував розміри губерній. Спочатку він почав діяти власне в Росії, а потім і в автономних одиницях. Фактично впровадження нового адміністративного поділу Гетьманщини було покладено на щойно призначеного Катериною II як другого губернатора Малоросії А. Милорадовича. Він очолив спеціальну комісію, яка, обстежуючи територію та проводячи перепис населення Гетьманщини, завершила свою роботу в 1781 р. [5, 69 – 70].

Указом від 16 вересня 1781 р. край, який входив у підпорядкування Малоросійської колегії, був розділений на три намісництва: Київське, Чернігівське та Новгород-Сіверське. Ще три намісництва склали Малоросійське генерал-губернаторство, на чолі якого стояв генерал-фельдмаршал граф П. Румянцев. Однак друга Малоросійська колегія продовжувала діяти до 1786 р., коли на Україну було повністю поширено систему адміністративного управління Російської імперії. Із запровадженням нової намісницької та повітової адміністрації старі українські інституції були остаточно скасовані і тільки у військових питаннях козацьку структуру і ранги було збережено. Вносячи зміни в систему управління та адміністративно-територіальний устрій України, царизм „не забув” і про козацьке військо. Ще в 1767 р. П. Румянцев, нібито на основі боротьби з різними зловживаннями, які мали місце під час виборів сотників, запропонував Колегії „не дозволяти ніде сотенним старшин вибирати самим сільським козакам, як до цього відбувалося”. З цього часу полкова рада давала кандидатуру на посаду сотника на затвердження безпосередньо П. Румянцеву, хоча були випадки, коли останній просто призначав їх самостійно [6, 8].

Важливим кроком у підготовці царського уряду до повного закріпачення українського селянства став Генеральний опис 1765 – 1769 рр. Указом від 3 травня 1783 р. Катерина II юридично оформила кріпосне право на Лівобережжі і Слобожанщині: селянам було заборонено переходити від одного поміщика до іншого [3, 242].

Продовжуючи курс на взаємопорозуміння з тодішньою українською елітою і намагаючись прихилити її на свій бік, Катерина II від 21 квітня 1785 р. поширила чинність „Жалуваної грамоти дворянству” в Україні й цим юридично урівнювала нову шляхту в правах із російським дворянством. Цей крок мав далекосяжні наслідки, оскільки, відірвавши тодішню еліту від українського народу, російський царизм перетворив його на щось соціально неповноцінне [7, 97].

Проводячи політичну ліквідацію автономії України в другій половині XVIII ст., імперський уряд, зрозуміло, не міг обминути і Запорозжя. Йому він також виніс смертний вирок. Російський уряд не хотів „терпіти, – як писав М. Грушевський, – таке гніздо свободного духу, як автономна січова громада – хоч як вона поскромніла і похилилася у порівнянні з Січею Гордієнка” [8, 462].

Однак, виходячи із складної міжнародної ситуації, російський уряд на деякий час відклав це питання з порядку денного. Лише через 11 років після ліквідації Гетьманщини імператриця Катерина II скасувала Січ, яка залишалася більмом в очах царизму. Доля Запорозької Січі остаточно була вирішена 23 квітня 1775 р. на раді при височайшому дворі. На ній з проектом скасування Січі виступив новоросійський генерал-губернатор Г. Потьомкін [9, 95].

Для операції з ліквідації Запорозької Січі були використані війська, що поверталися з російсько-турецької війни, чисельність їх перевищувала 100 тисяч. Командував цими силами генерал П. Текелій. Російські війська досить швидко зайняли Січ, завдяки раптовості нападу, а також нечисленності січової залоги. Січ охоронялася тритисячним гарнізоном з 20 невеликими гарматами. На зелені свята – 4 червня – ніде не зустрічаючи опору, російські війська підійшли до фортеці, а наступного дня козакам оголосили волю Катерини II про скасування Запорозької Січі [10, 171].

Таким чином, внаслідок колонізаторської політики царизму, впала і Запорозька Січ, яка впродовж двох століть приваблювала скривджених і поневолених, була зразком демократизму і республіканських традицій не тільки в Україні, але й у Європі. Поступове обмеження автономії України обумовило неабияке звуження не тільки політичних, але й економічних прав.

Особливістю діяльності цієї установи було те, що вона найжорстокіше придушувала все українське. Козацьку старшину принижували і утискали, козаків було зрівняно з селянами, руйнували українську економіку і культуру. Гетьманщина втратила свого архієпископа і стала залежною від Московського патріархату.

Таким чином, у боротьбі з прогресивними силами Гетьманщини уряд Росії одержав перемогу і продовжив наступ насамперед на національні особливості окремих земель. Україна втратила свої збройні сили, одну з головних ознак національної держави, і була зведена до стану звичайної окраїни Російської імперії. Залишилися тільки пам'ять та незначні відмінності між різними станами й соціальними групами населення.

Всупереч реакційній політиці російського самодержавства Україна продемонструвала свої великі потенційні можливості, показала, що народ здатний жити повнокровним самостійним політичним життям. Незважаючи на знищення політичних інститутів цієї державності, її традиції не були остаточно перервані. У народній пам'яті протягом багатьох наступних десятиліть вона продовжувала жити, і залишалася надійною основою боротьби українського народу за своє національне визволення.

Такими були тенденції політичного розвитку українського суспільства на території регіонів, що волею долі опинились під скіпетром російських монархів і пильним оком двоголового орла. Так було знищено автономію України, права, вольності й привілеї її населення, не один раз підтвердженні царським словом і договорами.

-
1. Борисенко В. Курс української історії з найдавніших часів до ХХ ст. – К., 1998.
 2. Історія Русів. – К., 1991.
 3. Дядиченко В. Нарис суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст. – К., 1959.
 4. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – К., 2005.
 5. До питання про еволюцію гетьманської влади в Україні у першій третині ХVІІІ ст. // Український історичний журнал. – 1993. – №2.
 6. Струкевич О. Друга Малоросійська колегія та політична автономія України 1768 – 1780 // Старожитності. – 1993. – № 7.
 7. Пutorо О. Лівобережна Україна в составе Российского государства во второй половине ХVІІІ века. – К., 1988.
 8. Грушевський М. Глюстрована історія України. – К., 1990.
 9. Мельник Л. Наступ царату на державний суверенітет Гетьманщини // Розбудова держави. – 1998. – № 1.
 10. Мельник Л. Боротьба за українську державність. – К., 1995.